

оригинален научен труд

УДК 316.647.8:811.163.3'373.7

СТЕРЕОТИПИЗИРАНИ ПРЕТСТАВИ ЗА ЖЕНАТА ВО МАКЕДОНСКОТО ФРАЗЕОЛОШКО ТВОРЕШТВО

Јоана Хаџи-Лега Христоска

Филолошки факултет „Блаже Конески“

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, Македонија

Keywords: Macedonian traditional community, woman, phraseology, ideal model, real model, stereotypes, language

Summary: Bearing in mind the correlation between language and the world that surrounds us, the purpose of this paper is to illustrate certain stereotypical representations of the category of woman in the Macedonian traditional community, through an analysis of a corpus of various phraseological units (in a wider sense of the word). We are focusing on her role as wife and her behavior within the frameworks of the ideal and the realistic model of organizing relations in the traditional community. The inert character of the language makes it pliant to the survival and shifting of stereotypes, which have an impact on the shaping of the consciousness of the new generations.

Клучни зборови: македонска традиционална заедница, жена, фразеологија, идеален модел, реален модел, стереотипи, јазик

Резиме: Имајќи ја предвид врската меѓу јазикот и светот што нè опкружува, целта на нашиот труд е да илустрира некои стереотипизирани претстави за жената во македонската традиционална заедница, а врз основа на анализа на корпус од различни фразеолошки единици (во поширока смисла на зборот). Се сосредоточуваме на нејзината улога на сопруга и на нејзиното однесување во рамките на идеалниот и реалниот модел на уредување на односите во традиционалната заедница. Инертниот карактер на јазикот е податлив за опстојување и пренесување на стереотипите кои имаат свој удел во обликувањето на свеста на новите генерации.

Стереотипите како убедувања и некритички прифатени ставови се однесуваат и на двата пола. Но, со оглед на тоа што стереотипите кои се сосредоточени на жената имаат најчесто негативен предзнак, во овој труд ќе се задржиме на претставата за неа во еден мал корпус од македонското фразеолошко творештво (во поширока смисла на зборот, кое подразбира различни облици на кондензирано изразување -

фраземи, пословици, клетви итн.) кое го одразува животот во традиционалната македонска заедница.

Констатирајќи го имплицитното присуство на сексуалниот принцип во сите сфери од човековото постоење, низ една семиолошка призма, францускиот лингвист и семиолог Пјер Гиро ги резимира атрибутите што ѝ се припишуваат на жената и кои се речиси универзални (Guiraud, 1978: 181-185). Најпрво, жената е објект и ирационално суштество. Имено, согласно со опозицијата анимус/анима, со која се поврзуваат машкиот и женскиот принцип и која упатува на односот разум/емоции, моќ/немоќ, активност/пасивност, жената е објект, односно не-субјект, а истовремено е и чувствителна и ирационална. Имајќи предвид дека општествениот успех е поврзан со моќта и со рационалното, разбирлива е женската субалтерност во општествената заедница. Сепак, во стереотипизираната претстава за двата пола, жената не се сведува само на потчинето суштество: таа се доживува и како мистериозно, а со тоа и опасно битие поради нејзината аналогна поврзаност со Ноќта, Материјата, Хаосот, со непредвидливото и со аморфното, односно со сето она што кај човекот предизвикува исконски и ирационален страв од непознатото кое се доживува како опасност (Гиро напоменува дека оваа слика би можела да биде остаток од одамна исчезнат матријархален архетип, својствен за повеќе примитивни заедници и за чие надминување била потребна вистинска револуција на општествените односи). Заедничкиот именител кој ги поврзува сите овие претстави за жената е тоа дека таа е, суштински, негативно битие.

Што се однесува до традиционалната македонска семејна структура, македонските етнологии востановиле дека, и покрај иманентната патријархална и патрилинеарна поставеност на односите во неа, жената сепак не се наоѓала во толку репримирана положба, или, според зборовите на Анета Светиева (Светиева, 2002: 4), *ретки се примерите на куќи (семејства), каде што во внатрешните семејни односи машката група има изразито позначајно место од женската. Напротив, може да се прифати како точно мислењето дека женската семејна група држела важни позиции во внатрешниот семеен систем.* Сепак, авторката нагласува дека оваа важност на жената треба да се разгледува исклучиво во контекст на односите *внатре* во семејното јадро, а не и надвор од него, односно во еден поширок општествен контекст. Ваквата состојба, Светиева ја објаснува со свеста за важноста на жените во обезбедувањето на потомството (оттаму и грижата на постарите мажи за наоѓање сопруга на момчињата). Нормите на однесување во традиционалната, а особено во

селската средина, биле многу строги и доследни токму од егзистенцијални причини, односно овозможување на опстанокот на семејството во прилично тешки животни услови (Светиева, 2002: 5). И Јачева-Улчар, во анализата на македонските народни приказни, утврдува дека и во една таква патријархална средина имало сегменти во кои приматот го имала токму жената (Јачева-Улчар, 2002: 173).

Во контекст на претходно кажаното, треба да истакнеме дека теренските етнолошки и социолошки истражувања доаѓаат до сознанието за паралелно постоење на два модела на функционирање на односите во традиционалното македонско семејство (Светиева забележува дека тие се манифестираат и во македонските пословици): *идеален модел*, како јавно прифатена категорија, со доминација на машкиот принцип и *реален модел*, како јавно неприфатена категорија, во која женскиот принцип се здобива со латентни права кои ѝ овозможуваат на жената да опстане во семејната заедница (Светиева, 2000: 1). Во идеалниот модел, жената е покорна и ги почитува востановените норми на однесување, но во реалниот модел, во обидот да се избори за своето место и за своите права во едно репресивно опкружување, таа манифестира недозволиво поведење (лага, кражба, манипулација) кои ја претвораат во негативен лик. Оваа констатација е тесно поврзана со ставовите на Гиро кој дава своја интерпретација на негативниот статус на жената. Имено, нејзината материјална и општествена алиенација и омаловажувањето кое од неа произлегува, стануваат извор на лутина, така што нејзината наводна суетност всушност е потрага по идентитет и себепотврдување (Guiraud, 1978: 184). Јачева-Улчар објаснува дека појавата на реалниот модел е поврзана со промената на општествените односи кои ѝ дале на жената извесна моќ на одлучување и кои нужно наметнале и реорганизирање на односите меѓу половите. Такви промени биле воведувањето на некои функции на жената во пошироката заедница (старешина итн.) или вршењето обредна функција (Јачева-Улчар, 2002: 176).

Со оглед на пресликувањето на реалноста во јазикот, анализата на јазичниот корпус би можела да даде дополнителни информации во поглед на сфаќањата за местото на жената во македонската традиционална култура. Имајќи предвид дека, во една таква заедница, жената е исклучена од професионалниот живот, домаќинството е единствената сфера во која можат да дојдат до израз нејзините квалитети и способности. Како што вели Бовоар: *Домот е, значи, главната добивка за неа на земјата, изразот на нејзината општествена вредност и на нејзината најинтимна вистина. Бидејќи таа не прави ништо, таа посветено се усовршува во она што го има.*

(Beauvoir, 1976 [1949]: 263). Истиот став го дели Бојациевска, според која, врз основа на претставата за жената во македонските битови приказни, домот е единствената сфера на легитимно дејствување на жената, во кој таа го реализира сопствениот идентитет (Бојациевска, 2002: 201). Токму тоа прави од жената столб на семејната заедница, на домаќинството во кое е и сопруга и мајка.

И покрај тоа што улогите на сопруга и на домаќинка се тесно поврзани и не можат суштински да се одвојат, во овој труд ќе се задржиме на првата која е сосредоточена на релацијата жена-маж.

Согласно со идеалниот принцип на поставеност на односите во брачната заедница, добра е жената за која сопругот е нешто најсвето и која му помага во пребродувањето на тешкотиите што ги носи животот:

- 1) (фраз.) **женичка-душичка** = « Убаво е човек да има покрај себе своја жена. » (*Фразеолошки речник*)
- 2) (посл.) **Да имаш работа и жена.** (*Домазетовски, 710*)
- 3) (посл.) **Без жената нема среќа и несреќа.** (*Домазетовски, 251*)
- 4) (посл.) **С другар до море, с жена и през море.** (*Пенушлиски: Малешевски фолклор*)
- 5) (посл.) **Жената е рај на м'жот (кога е добра).** (*Поленаковиќ, 2075*)
- 6) (посл.) **Со добра жена, човек се гордее.** (*Домазетовски, 3314*)
- 7) (посл.) **Арна ле ти е жената, свадба не ти требе.** (*Китевски: Фолклорни бисери*)
- 8) (посл.) **Умната жена е скријан ковчег (на м'жа си).** = « Маж што има умна жена може без страв да ги крие своите тајни во нејзиното срце. » (*Поленаковиќ, 6508*)
- 9) (посл.) **Жена умна и разумна не го остаа мажо да страда.** (*Цепенков, 755*)
- 10) (посл.) **Мирна жена секој ја милуа, и блазе кој ја имат.** (*Цепенков, 1432*)
- 11) (посл.) **Жената давала млеко, а мајката пелин.** (*Поленаковиќ, 2069*)
- 12) (гат.) **Блазе си ми кога има кој да ме перит, тешко мене кога немам кој да ме перит.** (жена со мџ и без мџ) (*Каваев, 44*)

Суштината на женското постоење е да му се потчини на мажот и да се посвети на неговата среќа:

- 13) (посл.) **Жената од бога е блаосена, да му бидит на мажо помошница.** (*Поленаковиќ, 2079*)
- 14) (посл.) **Мџот в куќи ко господ се пречеквит.** (*Каваев, 2066*)
- 15) (посл.) **Понависоко од на жена, не качувај се.** (*Домазетовски, 2800*)

Освен среќата во домот, добрата жена придонесува и за угледот на мажот во пошироката заедница:

- 16) (посл.) **Жената за мажо е лице.** (*Домазетовски, 968*)

17) (посл.) **Жената го прајт мъжот и домаќин и недомаќин.** (Каваев, 904)

Следната пословица сака да ја истакне важноста на жената за мажот, но преку нејзино поистоветување со предмети со кои мажот најдобро ракува и кои ја олицетворуваат неговата доминација:

18) (посл.) **Пушката до себе, (а) жената при себе (држи ја).** (Китевски: *Фолклорни бисери*) [(вар.) (посл.) **Жена, коњ, пушка не се даат на туѓа рака.** (*Пенушлиски: Пословици*); (вар.) (посл.) **Жената, пушката, коњот, возилото, не се даваат на друг.** (*Домазетовски, 967*)]

За разлика од претходните примери, во кои жената е најчесто прикажана како нешто што треба да се „има“, во примерите што следат таа има проактивна улога во брачната заедница, бидејќи нејзиното примерно (согласно нормите) однесување е нејзин сопствен избор:

19) (посл.) **Понекоја жена синџир кине за маж.** (*Домазетовски, 2802*)

20) (закл.) **Ако ми стане Трајко на Света Недела една свеќа ќе запалам.** (Китевски: *Фолклорни бисери*)

21) (интер.) **Жена му му ја носит капата.** (Каваев, 901)

Колку жената и мажот се поврзани еден со друг, а особено жената, која е на некој начин зависна од него, покажуваат следните примери:

22) (посл.) **Домаќинот је носит домаќинката, а таја него.** (Каваев, 722)

23) (посл.) **Мъжот је носит жената на кошуљата, а жената мъжот на лицето.** (Каваев, 2067) [(вар.) (посл.) **Домаќинката го носи домаќинот на лицето.** (*Фразеолошки речник*)]

24) (посл.) **Домаќинката се познат по лицето на домаќинот.** (Каваев, 721)

25) (клет.) **Силен, силен огин да го изгори.** (така жената го колне лошиот маж) (Китевски: *Фолклорни бисери*)

Мажот треба да се однесува со почит кон својата жена:

26) (посл.) **Од дека ти е жената, од там ти е родата.** (*Пенушлиски: Малешевски фолклор*)

Во примерите што претходеа, однесувањето и положбата на жената се во согласност со нормативниот принцип. Но, жената како сопруга, во фразеолошкото творештво е прикажувана и со нејзината друга, негативна страна. Таа е препредена, лоша и неблагодарна за сите добрини што ги добива и го намалува квалитетот на животот на својот сопруг:

27) (посл.) **Кој има жена, има и караници.** (*Домазетовски, 1515*)

28) (посл.) **Сув леб да јадам, жена серсем да немам.** (*лута, бесна*) (*Поленковиќ, 6077*)

29) (интер.) **Не шегувај се, пријателе, со жената и со парите.** (*Домазетовски, 2312*)

- 30) (посл.) **На кој му е лоша жената, не му е мирна главата.** (*Пенушлиски: Малешевски фолклор*)
- 31) (посл.) **Којшто зема жена безчесна, ќе си ја има дома бељата.** (*Поленаковиќ, 3162*)
- 32) (посл.) **На шарена змија црн раб.** = « на лоша и лична жена маж » (*Каваев, 2251*)
- 33) (посл.) **Сиромав е гаолот зашто (шчо) немат жена.** (*Каваев, 3343*)
- 34) (посл.) **Жените непара се благодарни од мажите.** (*Цепенков, 764*)

Има две можни објаснувања за ваквото однесување на жената: според првото, злото е составен дел од женската природа, но тоа се коси со примерите со кои се фалат нејзината добрина и неопходност во семејството. Многу поверојатно е второто кое го потврдува ставот на Светиева и на Гиро и кое е поврзано со реалниот модел на однесување во патријархалната заедница: жената е принудена да најде посреден начин да се реализира како личност, што од неа прави бунтовник и препредено суштество, кое ги искористува мажите, за да ги реализира сопствените амбиции. Во една ваква ситуација, мажот ја губи доминацијата што му е предодредена, нешто што е неприфатливо за едно традиционално општество:

- 35) (посл.) **Жените сега и повелаат мажите и си играат со нив како мачките со глувците.** (*Цепенков, 767*)
- 36) (посл.) **На мажо ако му повела жената, ќе му се сере на главата.** (*Пенушлиски: Малешевски фолклор*)
- 37) (интер.) **Хеј луѓе, вардете се! Мажот си го претепнах и петелот си го заклах.** (*Домазетовски, 3850*)
- 38) (посл.) **Секој си има дома по еден кадија.** = « Жената на мажот многу пати се јадосува и зло му мисли. » (*Поленаковиќ, 5618*)
- 39) (посл.) **Жената е ношни кадија.** (*Поленаковиќ, 2074*) [(вар.) (посл.) **Жената е ношен даскал.** (*Пенушлиски: Малешевски фолклор*)]
- 40) (интер.) **Маж ми е; ако сакам, и владика си го праам.** (приказна) (*Цепенков, 3135*)
- 41) (посл.) **Коњот сагат зоб, а жената роб.** (*Китевски: Фолклорни бисери*)
- 42) (посл.) **Жените отполу удолу му кажуаат на мажите, а отполу угоре не му се кажуаат.** = « Жената кога мисли нешто лошо на мажо, не му кажуа. » (*Поленаковиќ, 2093*)
- 43) (интер.) **Си ја најде бељата од жената.** (*Поленаковиќ, 5752*)
- 44) (интер.) **Не мојт да мат по мџа си, туку мат по гашчите.** (*Каваев, 2367*)
- 45) (интер.) **Жената му вели на мажа си донеси, да кај сака нека си најдит.** (*Цепенков, 753*)
- 46) (посл.) **На трујца може една жена боса да оди.** (*Пенушлиски: Малешевски фолклор*) [(вар.) (посл.) **За една жена тројца мажи.** = « Работат и не можат да ја прехранат. » (*Поленаковиќ, 165*)]

47) (посл.) **Не давај си, мажу, силата на жената.** (*Китевски: Фолклорни бисери*)

48) (праш.) **Го опитале галот (гавранот):**

- **Имат нешто поцрно од тебе?**
- **Имат одгорил тој.**
- **Шчо?**
- **Куќа ќе шчо поевит жена, одгорил галот.** (*Китевски: Фолклорни бисери*)

Ноншалантно и себично однесување на жените кои се препуштаат на разни задоволства:

49) (посл.) **Жените одат на бања, ако мажите му лежат апсана.** (*Поленаковиќ, 2092*)

Народната мудрост вели дека жената е лице за мажот. Следствено на тоа, нечесната и лоша жена го нарушува угледот на мажот:

50) (посл.) **Имај си жена будала, ако сакаш по светот да те продаа.** (*Поленаковиќ, 2443*)

51) (интер.) **На мажа е честа му скрши.** = « Таа е нечесна бидејќи мажа си го бесчести. » (*Поленаковиќ, 4048*)

Ваквата претстава за жената го вклучува и нејзиното златољубие: иако не е директно вклучена во економскиот живот на заедницата, таа сепак врши притисок врз мажот да заработува што повеќе, а тоа ќе ја зголеми неговата вредност во нејзините очи:

52) (посл.) **Кога немаш пари никој чест не ти прајт, дури ни жената.** (*Каваев, 1471*)

53) (посл.) **Златото се испробува на огнот, жената со злато, а мажите со жените.** (*Домазетовски, 1128*)

54) (посл.) **Мъжот велит: 'Дај, боже, работа', а жената велит: 'Дај, мъжу, пари'.** (*Каваев, 2065*) [(вар.) (посл.) **Жената зњјт за 'дај мъжу', а не за 'дај боже'.** (*Каваев, 909*)]

Меѓу негативните особини, што ѝ се припишуваат на жената, е и нејзината склоност кон неверство:

55) (посл.) **Пред поп не фали го господа, а пред жена ти чужд мъж.** (*Каваев, 3047*)

Во контекст на оваа склоност на жената, едно суеверие:

56) (интер.) **Штом ти се влече врвцата, ти ја мами некој жената.** (*Домазетовски, 4171*)

И покрај лошата женска нарав, мажот сепак не се откажува од присуството на жената во својот живот:

57) (посл.) **Ал со жена, ал без жена.** = « Мака со жена, мака без жена. » (*Цепенков, 107*)

58) (посл.) **Со жена зло (лошо), без жена позло (полошо).** (*Каваев, 3411*)

Темата на насилството на мажот врз жената наоѓа свое место и во пословиците. Законот на физичка сила се јавува како доминантен во традиционалната заедница - жената мора да го заузда своето однесување и да се откаже од правото на свое мислење:

59) (посл.) **Мажот посилен ет од жената, затоа требат да премолчуат жената.** (Поленакоски, 3606)

60) (посл.) **Воденица неклепана и жена нетепана не работи.** (Пенушлиски: Пословици)

Реакцијата на жената во однос на ваквата поставеност на нештата, при што повторно доаѓа до израз нејзината бунтовна природа:

61) (интер.) **Ако сум ти жена, не сум ти робинка.** (Кавев, 120)

Од сите претходно наведени фразеолошки единици произлегуваат следниве признаци кои ја резимираат претставата за македонската жена во нејзината улога на сопруга:

- Добра и пожртвувана сопруга,
- Добрата сопруга го зголемува угледот на својот маж во пошироката заедница,
- Жената има второстепена важност во однос на мажот кому треба да му се потчинува,
- Силна поврзаност меѓу мажот и жената,
- Мажот треба да ја почитува својата сопруга,
- Лошата жена има негативно влијание врз својот сопруг,
- Жената е итро и препредено суштество кое го искористува мажот за да ги оствари замислените цели,
- Нечесната и лоша жена го нарушува угледот на својот сопруг,
- Жената го гледа својот сопруг низ призмата на парите,
- Жената може да биде и неверна,
- Животот без жена е тежок, колку и да е таа лоша по природа,
- Оправдување на насилството на мажот врз жената,
- Бунтовната природа на жената.

Оваа кратка јазична анализа упатува на тоа дека присуството на жената во македонскиот традиционален дом е од суштинско значење. Во тој контекст се разгледува и нејзината улога на сопруга чија важност за мажот често и ги надминува рамките на најтесната општествена заедница и има реперкусии и врз целокупното негово општествено присуство. Сепак, не може да се пренебрегне очигледната бројност на примери во кои се потенцираат негативните ефекти на женската природа во домот. Анализираниите примери, во голема мера, ги отсликуваат моралните начела, но и реалните однесувања застапени

во традиционалната заедница. Сосем разбирливо, интерпретацијата и оценувањето на поведението што е во спротивност на нормата, се движат во негативна насока: жената е лоша, доколку не му се потчинува на мажот и доколку на каков било начин ги манифестира својата независност и личен став. Стереотипите ги засегаат и двата модела на однесување, и нормата и реалната состојба. Овие затврдени и архетипизирани ставови ги пренесува токму јазикот кој, повторно според Гиро, е творба на мажот како доминантен принцип во општеството и ја одразува исклучиво неговата перспектива на светот што нè опкружува (Guigaud, 1978:188). Удбин-Граво (Houdebine-Gravaud, 2003: 61) се осврнува на инфериоризирањето на жената во јазикот (*јазик на презирот*, како што го нарекува Марина Јагело (Yaguello, 2002 : 187), со помош на термини со, генерално, навредлива сексуална конотација. Притоа, како што делумно покажува и нашиот корпус, главната улога што жената ја има во јазикот е семејната, која ја дефинира, пред сè, како сопруга и како мајка. Авторката заклучува дека сликата за жената и за мажот, но и нивниот идентитет, нужно се формираат во јазикот и стануваат дел од семејната, општествената и од историската меморија.

И покрај тоа што сме сведоци на значајна промена на општествените односи, во насока на вреднување на жената, особено во професионалниот свет, сепак јазикот и понатаму е потхрануван од несвесната и архаична мисла дека жената треба да биде инфериорна. Оттука и големата отпорност и инертност на стереотипизираните претстави што ги пренесува јазикот и чија улога во обликувањето на свеста на новите поколенија е далеку од занемарлива.

Кратенки:

вар. варијанта

гат. гатанка

закл. заклетва

интер. интерактивна единица

клет. клетва

посл. пословица

праш. прашанка

фраз. фразема

Литература:

Beauvois, Simone de. 1976 [1949]. *Le deuxième sexe* (tome II). Gallimard: Paris.

Бојаџиевска, Маја. 2002. *Имагинарни жени: излегување од сенката?*, во *Истражувања од областа на родовите студии*, том I. Евро – Балкан Пресс: Скопје. стр. 185-214.

- Guiraud, Pierre. 1978. *Sémiologie de la sexualité*. Payot: Paris.
- Houdebine-Gravaud, Anne-Marie. 2003. *Trente ans de recherche sur la différence sexuelle, ou Le langage des femmes et la sexuation dans la langue, les discours, les images*, in *Langage & société* 2003/4, n° 106. pp. 33-61.
- Јачева – Улчар, Елка. 2002. *Третманот на жената во народниот живот и во народната книжевност на Македонија*, во *Истражувања од областа на родовите студии*, том I.Евро – Балкан Пресс: Скопје. стр. 153-182.
- Светиева, Анета. 2000. *Статусот на жената во традициската селска заедница и семејство*, во *ЕтноАнтропозум*, Природно-математички факултет, Завод за етнологија: Скопје. < http://www.iea.pmf.ukim.edu.mk/EAZ/EAZ_00/Svetieva_mak_EAZ_00.pdf >
- Светиева, Анета. 2002. *Женски сениорат и пратечки појави во традициската култура на Македонците*, во *ЕтноАнтропозум*, Природно-математички факултет, Завод за етнологија: Скопје. < http://www.iea.pmf.ukim.edu.mk/EAZ/EAZ_02/Svetieva_mak_EAZ_02.pdf >
- Yaguello, Marina. 2002. *Les mots et les femmes (essai de l'approche sociolinguistique de la condition féminine)*. Petite Bibliothèque Payot: Paris.

Ексцерпирани примери:

- Домазетовски, П.& Поп-Јовановски, А. 2002. *Зрно по зрно – погача, камен по камен – палата* (македонски народни пословици и поговорки). Вишарица: Јабланица; Каваев, Ф. 1961. *Народни пословици од Струга и Струшко*. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“: Скопје; Китевски, М. 1988. *Фолклорни бисери*. Македонска книга: Скопје; Пенушлиски, К. 2005. *Малешевски фолклор IV*. Матица македонска: Скопје; Пенушлиски, К. 1969. *Пословици и гатанки*. Македонска книга: Скопје; Поленакоски, Х.& Пенушлиски, К. 1954. *Македонски народни умотворби. Том IV, книга 1: Пословици*. Кочо Рацин: Скопје; Димитровски, Т.& Ширилов, Т. 2003. *Фразеолошки речник на македонскиот јазик*, том први (А-Ј). Огледало: Скопје;
- Цепенков, М. 1972. *Македонски народни умотворби. Книга осма: Пословици и поговорки, гатанки, клетви и благослови*, (редактирал д-р Томе Саздов). Македонска книга: Скопје.